

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn 2021, 8/2, 1310-1332.

**OSMANLI DEVLETİ'NİN EHL-İ SÜNNET ANLAYIŞINDA NAKŞİBENDİLİĞİN YERİ
VE ÖNEMİ (XV. VE XVI. YÜZYILLAR)**

**The Place and Importance of Naqshbandiyya Order in Ottoman State's
Understanding of Ahl as-Sunnah (XV.-XVI. Centuries)**

Hasan GÜMÜŞOĞLU

Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, e-Mail: hasgumus@hotmail.com, Orcid No: 0000-
0002-0836-4031

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	14/10/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	25/12/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	1310-1332

Atıf / Cite as: Gümüsoğlu, Hasan. "Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet Anlayışında Nakşibendiliğin Yeri Ve Önemi (XV. Ve XVI. Yüzyıllar)" [The Place and Importance of Naqshbandiyya Order in Ottoman State's Understanding of Ahl as-Sunnah (XV.-XVI. Centuries)]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (Aralık 2021), 1310-1332.

Doi No: <http://doi.org/10.17859/pauifd.1009737>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.org.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 1310-1332
**OSMANLI DEVLETİ'NİN EHL-İ SÜNNET ANLAYIŞINDA NAKŞİBENDİLİĞİN
YERİ VE ÖNEMİ (XV. VE XVI. YÜZYILLAR)***

Hasan GÜMÜŞOĞLU**

Öz

Bu makalede Osmanlı Devleti'nde din ve mezhep anlayışında Nakşibendiyye tarikatının önemi incelenmiştir. Konunun kapsamlı bir şekilde ortaya konulması için önce Osmanlı'nın kuruluşu devresinde tasavvuf temelinde İslam'ın etkisine işaret edilmiş, sonra da Nakşibendiyye tarikatı ve temel esasları hakkında bilgi verilmiştir. Makalede Nakşibendiyye'nin Osmanlı'ya ilk olarak ne zaman geldiği araştırılmış ve bu çerçevede özellikle tarikatın kurucusu Bahaeddin Nakşibend'in halifelerinden Hâce İshak er-Rumî'nin Manisa'daki tekkesinin önemi incelenmiştir. Nakşibendiyye tarikatının padişahlar başta olmak üzere Osmanlılar üzerindeki nüfuzunun açıklanması için meşhur Nakşî şeyh ve âlimlerin mezhep, özellikle de Ehl-i sünnet konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Böylece Nakşibendiyye tarikatının, toplumun din ve mezhep anlayışındaki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendiyye, Osmanlı Devleti, Mezhep, Ehl-i sünnet.

**The Place And Importance of Naqshbandiyya Order In Ottoman State's
Understanding of Ahl as-Sunnah (XV.-XVI. Centuries)**

Abstract

In this article, the importance of the Naqshbandiyya order on the basis of religion and sect in the Ottoman Empire has been examined. In order to reveal the subject in a comprehensive way, firstly, the influence of Islam on the basis of sufism was pointed out during the foundation of the Ottoman Empire and then information was given about the Naqshbandiyya order and its basic principles. In the article, the bringing of Naqshbandiyya to the Ottoman Empire by the caliphs of Bahauddin Naqshband Bukhari, the founder of the sufism, while he was alive and the first Naqsh dervish lodges were examined.

Keywords: Sufism, Naqshbandiyya, Ottoman State, Sect, Ahl as-Sunnah.

Structured Abstract: The famous Naqshbandiyya sheikhs and scholars on the sufism, were included so much influence on the Ottoman's community and especially the sultans. In addition, the effect of Naqshbandiyya order on the formation of society's understanding of religion and sect was very important. As a result of this study, in which we examined the importance of the Naqshbandi sect in the shaping of religious life in the Ottoman State on the basis of sects, it can be said that the Ottoman Empire was greatly influenced by the understanding of religion of the Turkish-Islamic states

* Makalenin Etik Kurul Kararı gerekmediğine, makalede yazar/lar arasında çıkar çatışması olmadığına ve makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek alınmadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, e-Mail: hasgumus@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-0836-4031

before it, and in general, this understanding continued. It is understood that the Naqshbandiyya order had a special place, although many sects and sheikhs had deep influences in the religious life of the Ottoman Empire, which continued this tradition, since a Sunni/Hanafi and Sufi religious understanding was dominant in the previous Muslim Turkish states.

Although the Nakşibendiyye sect was not formed in the first years of the Ottoman Empire, it is seen that the caliphs came to the Ottoman State and the first Naqshbandi dervish lodges were opened in Anatolia when Bahauddin Naqshband, the founder of the Naqshbandiyya sect, was alive. It is understood that after the arrival of the Naqshbandi sheikhs to the Ottoman State, the Naqshbandiyya sect gained a great reputation among the people, especially the sultans. Within the framework of this reputation, it should be said that the explanations of Naqshbandi sheikhs and scholars about the sect, especially the Ahl as-sunnah, and their sensitivities on this issue have a significant effect on the formation of the state and society's understanding of religion and sect.

Although it is seen that the members of Naqshbandiyya are sensitive about Ahl as-sunnah in general, their statements were subject to more scrutiny since the views of Ubaydullâh Ahrâr, Molla Jâmî and Sayyid Sharif Jürçânî in the Ottoman State, were quite effective. It is an important indicator of this that Curcani's works on ilm-i kalam, namely Şarhu'l-Mawâqif and Hashiye-i Tecrid, have been taught as textbooks in madrasas since Fatih Sultan Mehmed Han. In Mawâqif, was written about the sects of belief, "The Ummah will be divided into seventy-three sects, all of them will be in Hell, with the exception of one, (Fırka-i Naciye). It is explained on the basis of the hadith-i sharif, which states that there are those who follow the sunnah of the Prophet and his companions. Ubaydullah Ahrâr considered it necessary to follow the scholars who persevered and found success in science, from the sahaba, the followers and the followers of the people, in accordance with the Qur'an and the Sunnah, and in accordance with the righteous ones.

Keywords: Ottoman Empire, Naqshbandiyya, Sufism, Sect, Ahl as-Sunnah.

GİRİŞ: Osmanlı'da Dinî Hayat ve Tasavvuf

1.1. Osmanlı'da Dinî Hayat

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, kendilerinden önce Türkistan hanlıklarında ve Anadolu'da genel manada geçerli olan itikatta Ehl-i sünnet, amelde Hanefî mezhebinin ve tasavvuf anlayışının hâkim olduğu dinî ve sosyal bir hayatı tevarüs etmiştir. Osmanlı Devleti'nin teşekkülünde insanların din ve maneviyatlarını kuvvetlendirmek için âlim ve şeyhlerin önemli gayretleri olmuştur. Osmanlı sultanları ve ümerası maneviyat ehli zevatı takdir edip onlara hürmet göstermişler, onların tekke ve zaviyeleri için pek çok vakıflar kurmuşlardır. Osmanlıların sonuna kadar tarikat ehlinin manevî ve ruhanî yardımları genel manada herkes tarafından kabul görmüştür.¹

İslâmî hayatın oldukça canlı olduğu Türkistan/Mâverâünnehir'den gelen şeyhler ve dervişler, fetih hareketlerinde faal olarak bulunup özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması hususunda büyük vazifeler ifa etmişlerdir. Haçlıların yakıp yıkmasından ve Moğolların insanları öldürüp beldeleri harap etmesinden sonra

¹ Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa: Matbaa-i vilâyet, 1332), 218-19.

siyasi otoritenin kalmadığı devirlerde âlimlerin yanı sıra şeyhler ve dervişler, Anadolu'nun bir *şefkat yurdu* haline getirilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir.²

Osman Gâzî, bir taraftan Şeyh Edebâlî ve müritlerine arazi tahsis edip onların tekke ve zaviyelerine destek vererek, diğer taraftan da Dursun Fakih gibi büyük bir âlimi başköşede tutarak devleti sağlam esaslar üzerine inşa etmiştir.³ Karaman'da bazı ilimleri tahsil ettikten sonra Şam'a giderek tefsir, hadis ve usûl gibi İslâmî ilimleri okuyup memleketine dönen ve açtığı zaviyede tedaris ve irşad vazifesini yürüten Şeyh Edebâlî, ilmiyle âmil, âbid ve zâhid bir zât idi.⁴ Mehmed Ali Aynî'nin (öl. 1868-1945) ifadesiyle "yüzleri nurânî, sözleri rahmânî olan, hallerinde itidal, meşreplerinde kemal" bulunan şeyhler ve mürşitler, insanların güzel ahlâk sahibi olmaları için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır.⁵

Orhan Gâzi döneminde Anadolu'ya gelen İbn Battûta (öl. 770/1368), şeyh ve tarikatların insanlar yanındaki itibarına dikkat çekerek halkın amelde İmâm-ı Âzam'ın mezhebi, itikatta Sünnî olduğuna işaret edip onlar arasında Kaderî, Râfizî, Mu'tezilî ve Hâricî gibi bidat mezheplere mensup kimsenin bulunmadığını belirtir. Ziyaret ettiği her şehirde Selçuklulardan kalma medrese, tekke ve zaviyelerin dini hayatın canlı tutulmasındaki tesirini ve sosyal hayatta gördüğü önemli vazifeleri geniş olarak açıklayan İbn Battûta, o dönemde ulemânın yanı sıra şeyh ve tarikatların çok önemli ve etkin olduğuna işaret eder.⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tekke veya zâviyede bulunan bir şeyh, dinî dersler de verebilirdi. Bu sebeple dervişler, bir şeyhin rehberliğinde tekke ve zâviyelerde ibadet ve zikirlerine devam ederken, devamlı medrese çevreleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmuşlar, medresede vazife yapan müderrisler de tasavvuf ve tarikatlarla gönül bağı kurma gayreti içerisinde bulunmuşlardır. Bu durum, tasavvuf ehlinin Ehl-i sünnet mezhebine bağlı, şer'î ilimlere sahip kimseler olmasına imkân sağladığı gibi, âlimlerin de tarikatlara intisabını kolaylaştırmıştır. Nitekim meşhur tarihçi Âşık Paşazâde (öl. 889/1484?), Âl-i Osman'ın menkıbelerini zikredip ulemâ, fukarâ ve sulehâdan bahsettikten sonra Ertuğrul Gâzî'den itibaren Fatih Sultan Mehmed devrine kadar toplum üzerinde manen büyük tesirleri olan şeyh ve dervişlerin önemine dikkat çeker.⁷

² İbn Battûta, *er-Rihle*, nşr. Muhammed Abdülmunim (Beyrut: Dâru İhyâü'l-ulum, 2004), 283-322; Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara: Ötügen Neşriyat, 1981), 145.

³ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 18; Oruç b. Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 13.

⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 4; *İlmiyye Salnâmesi*, (İstanbul: Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Matbaası, 1334), 315-6.

⁵ Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Vatan Matbaası, 1341), 221.

⁶ İbn Battûta, *er-Rihle*, 283-322.

⁷ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 199-204.

Osmanlı'nın ilk dönem âlimlerinden Hattâb b. Ebi'l-Kâsım Karahisârî'nin meşhur kelâmcı ve Hanefî fakihî Ömer en-Neseffî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseffîyye* isimli eserine yazdığı şerh başta olmak üzere pek çok kitap telif etmiş⁸ olması devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı'da Ehl-i sünnet âlimlerin müessir olduğunu göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'da daha çok matematikçi ve astronom olarak bilinen Kâdîzâde-i Rûmî (öl. 844/1440) Semerkant'a giderek tahsilinin bir kısmını orada devam ettirmiş ve Nakşibendiyye tarikatına mensup Seyyid Şerif Cürçânî'den *Şerhu'l-Mevâkîf* okumuştur.⁹

Osmanlı'nın önemli tarihçilerinden Neşrî (öl. 926/1520), *Cihânnümâ* isimli eserinde Sultan II. Murad'ın devrinde memleketin bidatlerden temiz ve âbâd olduğuna dikkat çeker ve II. Murad zamanında halkın, Ehl-i sünnet mezhebine mensup olup ibadet ve tâat üzere âhîret mesâlihine göre işlerini gördüklerini belirtir.¹⁰

Osmanlı'nın altın çağı olarak kabul edilip, tarikat ve şeyhlerin büyük itibar gördüğü Kanûnî devrinde, Ehl-i sünnet itikadına muhalif görüş ve hareket içerisinde olanlar âlim veya şeyh de olsa, suçlarının sabit olması durumunda gerekli cezaya çarptırılmışlardır.¹¹ Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin kaynağını şeriat oluşturduğu için şer'î-i şerife muhalif hareket eden kişilere şeriat dairesinde cezalar verilmiştir. Kesin naslarla (âyet veya hadis) sabit olması itibarıyla dinen inanılması zorunlu olan şer'î hükümleri inkâr eden veya Hz. Resûlullâh (s.a.v.) için tahkir edici ifadeler kullanmak gibi günahları işleyenlerin suçları, dinî usul ve esaslar dairesinde sabit olduğu takdirde cezaları idama kadar varmıştır. Bu çerçevede Ebussuûd Efendi, Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin (öl. 957/1550) idam edilmesinin sebebinin şöyle açıklar:

“Zarûriyyât-ı dinden olup, nusûs-i katiyye (kesin naslarla) ile sâbit olan ahkâm-ı şerîat-ı şerîfeyi inkâr ile zındık idüğü ve Hz. Resûlullâh (s.a.v.) cenâb-ı rifatlerini tahkir veçhi ile zikrettiği, tarîk-ı şer'î ile sâbit olduğu için katlolunmuştur.”¹²

Osmanlı'nın önemli Nakşî âlimlerinden Ebu Said Muhammed el-Hâdimî (öl. 1176/1762, Nakşibendiyye tarikatına dair yazmış olduğu *er-Risâletü'n-Nakşibendiyye* isimli eserinin başında, Nakşibendiyye tarikatına girmek ve o yolla seyr ü sülûkü tamamlamak için ilk şartın sahih bir itikada sahip olmak olduğunu belirtir. Sahih itikad, Ehl-i sünnet âlimlerin kitaplarında geniş olarak yer alan itikad olup Müşebbihe, Mu'tezile, Cebriyye, Hâriciyye ve Râfiziyye gibi fırka mensupları, bidat ve dalâlet ehlidir. Bu sebeple söz konusu risalede, tarikat ehli olmak için önce bidat ehlinin

⁸ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 5; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/289.

⁹ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 15-6.

¹⁰ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, nşr. Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), 305.

¹¹ Hasan Gümüšoğlu, *Osmanlı'da Mezhep* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020), 108-116.

¹² Ebussuûd Efendi, *Fetevâ-yı Ebussuûd Efendi*, Derleyen: Sefer b. Hüseyin (İstanbul: 985, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı), B.17/2, 2: 180b.

sahip olduğu fasit ve batıl itikatlardan kaçınmak gerektiğine işaret edilerek kalbi, bidat itikadın zulmetiyle kirlenmiş olan kimsenin, o hal üzere devam etmesi durumunda kalbine ilâhî nurun gelmeyeceği ifade edilmiştir.¹³

1.2. Nakşibendiyye Tarikatı

Buhara'da dünyaya gelen Hâce Muhammed Bahâeddîn Nakşibend (k.s.) tarikat nispeti zahir itibariyle Emîr Külâl (öl. 772/1370) (k.s.) olmakla birlikte ruhen Hâce Abdülhâlik Gücdüvânî (öl. 575/1180) (k.s.) tarafından terbiye edilerek Nakşibendiyye tarikatının temel esaslarını ondan almıştır. Hâcegân silsilesinden Hâce Mahmûd İncîrfağnevî'den Emîr Külâl'e kadar zikr-i hafi ile zikr-i cehrî beraber icra edilirken Bahâeddîn Nakşibend, Abdülhâlik Gücdüvânî'nin emriyle sadece hafi zikir ile meşgul olmuş ve zikr-i hafiye Nakşibendiyye tarikatının önemli esaslarından birisi haline getirmiştir.¹⁴

Molla Abdurrahman el-Câmî (öl. 898/1492, Nakşî usûl ve esaslarını açıkladığı eserinde Nakşî şeyhlerinin başta Bahâeddîn Nakşibend olmak üzere pek çoğunun "Hâce" olarak vasıflandırıldığına, hâcenin ise Farsça "ulu" manasına geldiğine dikkat çeker. Molla Câmî, Nakşî şeyhlerine "hâcegân", tarikatlarına da tarikat-ı hâcegân denildiğini ifade eder ve onların her birinin bir şeyh-i kâmil ve mürşid-i mükemmil olduklarını belirtir.¹⁵

Tasavvuf kaynaklarında yer aldığı şekliyle hâcegân yolunun bazı pirlerinin ruhen hazır bulunduğu manevî divanda Abdülhâlik Gücdüvânî, Bahâeddîn Nakşibend'e tarikatta her daim gerekli olan esasları açıklamıştır. Bu esaslar öncelikle "Her halde şeriat ve istikamet üzere sabit kalarak emir ve nehye riayet, azimetle amel ederek sünnet-i seniyyeye tâbi olmak, ruhsat ve bidatlerden uzak durarak daima Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashâb-ı kiramın yolu üzere olmak" şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁶ Şah-ı Nakşibend'in halifelerinden Hâce Muhammed Pârsâ (öl. 822/1420), Bahâeddîn Nakşibend'in sohbetlerini derlediği *Risâle-i Kudsiyye* isimli eserin başında söz konusu esasları zikrederek bunların Nakşibendiyye tarikatında öncelikle lazım gelen hususlar olduğuna dikkat çeker.¹⁷

Nakşibendiyye tarikatında ayrıca ashâb-ı kiramın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sohbetinde bulunmaları neticesinde yüksek makamlara ulaştıklarına dikkat çekilerek sohbe büyük ehemmiyet verilmiştir. Nakşibendiyye şeyhleri, başka tarikatların erkânı arasında önemli bir yeri olan halvet ve uzlet konusunda farklı bir anlayış geliştirip dünyadan tamamen uzaklaşarak münzevi bir hayat sürdürme anlayışını

¹³ Muhammed b. Zeynelâbidîn Ali el-Karamânî Dervîşzâde *Tuhfetül-mülûk fî irşâdi ehli's-sülûk*, trc. Muhammed Münib (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1268), 16-7, 208 vd.

¹⁴ Salâhuddîn b. Mubârek el-Buhârî, *Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî (Dersâdet: Matbaa-i Bahriyye, 1328), 22; Fahreddîn Ali b. Hüseyin el-Vâiz Sâfî, *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*, trc. Muhammed Murad el-Minzelevî (Mekke: Dâru Sadr, 1307), 50; Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 55.

¹⁵ Abdurrahmân Molla Câmî, *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân*, İBB AK, OE. Yz. 192, v. 3a.

¹⁶ Buhârî, *Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn*, 23; Sâfî, *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*, 50-1.

¹⁷ Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*, trc. Salahî Uşşâkî (İstanbul: 1323), 12.

doğru bulmamışlardır. İslâm uğrunda gayretleri sebebiyle Müceddid-i elf-i sâni kabul edilen ve tarikat esaslı irşad faaliyetlerinin yanı sıra *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Akâid* gibi eserleri okutarak¹⁸ Ehl-i sünnet mezhebi konusundaki hassasiyeti ile bilinen¹⁹ İmâm-ı Rabbânî (öl. 1034/1624), “Bil ki uzlet, ağyara karşı olup kendi tarikat dostlarına karşı değildir. Bu yüce tarikatın mensupları arasında sohbet, sünnet-i müekkededir”²⁰ diyerek Hz. Peygamber’in ve ashâb-ı kirâmın sünnetinde büyük ehemmiyet atfedilen sohbetin Nakşibendî tarikatının önemli esaslarından olduğuna dikkat çeker.

2. Osmalı’da Nakşibendiyye Tarikatı

2.1. Osmanlı’da Nakşibendiyye’nin İlk Halifeleri ve Tekkeleri

Hâcegân yolu ve silsilesinin “Nakşibendiyye” olarak isimlendirilmesi, Bahaeddin Nakşibend’den sonra olduğundan, ondan önceki şeyhlerin Osmanlı’daki tesiri çalışmamızın alanına girmemekle birlikte meselenin daha iyi anlaşılması için konuya kısaca temas etmek istiyoruz. Hacı Bayram-ı Veli’nin (öl. 833/1430) Halvetiyye ile Nakşibendiyye tarikatlarını cem ettiğine dair ifadeler²¹ dikkate alındığında Sultan II. Murad devrinde Nakşibendiyye’nin Osmanlı’da bazı çevrelerde tanındığı anlaşılmaktadır.

Emir Sultan’a büyük hürmet duyan devrin meşhur âlimlerinden Molla Şemseddin Fenârî (öl. 834/1431), fıkıh ve tasavvuf başta olmak üzere sonraki âlimlere ilham kaynağı olmuş ve Nakşibendî tarikatına mensup mühim âlimlerden biri olan Molla Câmî’den geniş nakillerde bulunmuştur. Sadreddin Konevî gibi meşhur mutasavvıflardan ilham alarak tasavvufa dair eserler telif eden Molla Fenârî, medreselerde Ehl-i sünnet itikadına dair temel kaynak olarak asırlarca okutulan ve Nakşî âlim Seyyid Şerif Cürçânî’nin telif etmiş olduğu *Şerhu'l-Mevâkıf*a hâşiye yazmıştır.²² Şeyhi Sa’deddîn Kâşgarî’nin (öl. 860/1456) vefatından sonra Ubeydullah-ı Ahrâr’a (öl. 895/1490) intisap eden Molla Câmî ise, Fatih Sultan Mehmed Han’a ithaf ettiği ve varlık felsefesi konusunda mutasavvıflar, kelamcılar ve filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarını ele aldığı *ed-Dürretü'l-fâhira* isimli eserinde Molla Fenârî’nin görüşlerine geniş olarak yer vermiştir.²³

Kendilerini açıkça Nakşibendiyye tarikatına nispet eden şeyhlerin Anadolu’ya gelişi ise Bahâeddin Şâh-ı Nakşibend’in hayatta olduğu dönemde gerçekleşmiştir.

¹⁸ Abdülhay b. Fahrüddin Hasenî, *el-Hind fî ahdi'l-İslâmî* (Hindistan: 2001), 503.

¹⁹ Hasan Gümüsoğlu, *Müceddid-i elf-i sâni İmâm-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 125-133.

²⁰ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk es-Serhendî, *Mektûbât* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.), 1/259 (265. m.).

²¹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevheretü'l-bidâye ve dürretü'n-nihâye*, (İBB. AK. OE. Yz. 0579), 242b.

²² Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 24-25.

²³ Abdurrahman Molla Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhira fî tahkiki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hükemâi'l-mütekaddimîn*, nşr. Nicolas Heer-A. Musevî Behbehânî (Tahran: 1358), 6.

Şâh-ı Nakşibend'in halifelerinden Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin Saruhan Beyi İshak Çelebî'nin Manisa'da kendisine temlik ettiği emlak üzerinde 783/1381 senesinde kurduğu vakfın Nakşibendîlere ait olmasından hareketle Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'ya gelişinin oldukça erken dönemlerde olduğu söylenebilir.²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerde ilgili vakfın Bahâeddîn Şâh-ı Nakşibend'in halifelerinden Şeyh Hâce İshak er-Rumî tarafından tesis edildiği ve tekkede Nakşibendi tarikatının usul ve âdabının icra edileceği açık bir şekilde yer almaktadır.²⁵

Söz konusu vakfın, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan belgesinde vakfın kurucusu İshak er-Rumî'nin babası, Şeyh Ubeydullah el-Bekkâlî el-Buhârî nisbesiyle tanıtılmakta ve Bahaeddin Nakşibend'in ashabından olduğu ifade edilmektedir.²⁶ Dolayısıyla İshak er-Rumî'nin babası Şeyh Ubeydullah'ın aslen Buharalı ve Şâh-ı Nakşibend'in ashabından olması, 791/1389 yılında vefat eden Şâh-ı Nakşibend hayatta iken Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca vakfiyenin her iki nüshasında da vakfın şahitleri arasında Şeyh İsmail b. Muhammed Buhârî Nakşibendî isminde bir zatın bulunması o dönemde başka Nakşî şeyhlerinin de Anadolu'da bulunduğunu göstermektedir.

Nakşibendî tarikatının esaslarını îfa konusunda oldukça hassas olduğu anlaşılan Şeyh Hâce İshak, kendi neslinin son bulması durumunda vakfın özellikle tarikat-ı Nakşibendiyye'den olan zevat tarafından yönetilmesini istemiştir. Vakıftan Nakşibendiyye tarikatına mensup dervişlerin hususiyetle istifade etmesi gerektiğini belirten Hâce İshak, Nakşibendiyye tarikatının usulüne göre her hafta cuma ve pazartesi geceleri hatm-i hâcegân yapılmasını ve hatmin sonunda kendilerine dua edilmesini istemiştir. Şeyh Hâce İshak, ayrıca her kurban bayramında üç tane kurban kesilmesini, birinin sevabının Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mübarek ruhlarına, birinin sevabını kendi ruhuna, diğerinin sevabını da "sâdât-ı kiramımız" (mübarek efendilerimiz) dediği Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinin ruhlarına hediye edilmesini istemiştir.²⁷

Nakşibendi tarikatının Anadolu'da erken dönem faaliyetleri konusunda ayrıca İmadzâde Kadı Bedreddîn Mahmûd Çelebî tarafından Amasya'da 807/1405 senesinde tanzim edilen ve Nakşibendiyye tarikatına tahsis edilen bir vakıf ve tekke daha bulunmaktaydı. Abidzâde'nin *Amasya Tarihi*'nde Bedreddîn Mahmûd Çelebî'nin söz konusu tekkeyi, Bahâeddîn Nakşibend'in halifelerinden Hâce Rükneddîn Mahmûd Buhârî, Amasya'ya geldiğinde inşa ettiği ve tekkenin şeyhliğinin Hâce Rükneddîn Mahmûd Buhârî'ye verildiği ifade edilmektedir. Aynı kaynakta Sultan II. Bâyezîd Han devrinde söz konusu tekkenin şeyhliğinin Halvetîlere geçtiği belirtilse de hatm-i

²⁴ Hasan Demirtaş, "Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* 50 (Aralık 2018), 34.

²⁵ VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), 582-2: 10/5; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). EV. VKF. 00001.00014.001.

²⁶ VGMA, 582-2: 10/5.

²⁷ BOA. EV. VKF. 00001.00014.001; VGMA, 582-2: 10/5.

hâcegân ibkâ edildiği²⁸ için Nakşîlerin tekkeyi kullanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Mahmûd Çelebî tekkesinin günümüze ulaşan vakfiyelerinde vakfın “ehl-i tasavvuf” tarafından idare edilmesi şartı açıkça belirtilmiş olmakla²⁹ beraber Nakşibendiyye tarikatına tahsis edildiğine dair bir ifade yer almamaktadır. Ancak bir vakfın kıyamete kadar devamı asıl olduğundan Bedreddîn Mahmûd Çelebî'nin genel manada tekkeyi tasavvuf ehline tahsis etmekle birlikte vakfın kullanımını Nakşî şeyhi Hâce Rükneddîn Mahmûd Buhârî'ye vermiş olması da mümkündür. Söz konusu vakfın Timur'un Anadolu'da etkisinin devam ettiği ve Osmanlı otoritesinin zayıfladığı bir dönemde inşa edilmesi önemli olup devrin siyasî şartlarına göre bazı tarikatlar hakkında oluşan menfi düşüncelerden etkilenmemek için tarikat ismi zikredilmeyip “tasavvuf ehli” olması şartıyla iktifa edilmesi de mümkündür.

2.2. Şah-ı Nakşibend Sonrası Osmanlı'da Nakşilik

2.2.1. Fatih Sultan Mehmed Han Devrinde Nakşibendiyye

Saruhanlılar Beyliği devrinde tesis edilen ve Fatih Sultan Mehmed'in babası Sultan II. Murat tarafından 820/1422 senesinde beratı tecdid edilen Şeyh Hâce İshak vakfının beratı, yaklaşık yirmi yıl sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tekrar tecdid edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan vakfiyenin “Hatt-ı padişâhânem ile kayd ve imla edildi.” denilerek “Muhammed Han” hattıyla mühürlenmesi oldukça önemlidir. Bu kayıta besmeleden sonra Şah-ı Nakşibend'e karşı büyük hürmet ve tazim ifade eden “İmâmü'l-hakîka ve şeyhü't-tarîka sultanü'l-ârifin Şah Muhammed Bahaeddin b. Muhammed el-Buhârî en-Nakşibendî kuddise sirruh es-Samedî hazretleri” ibaresine yer verilmiştir.³⁰

Vakfiyenin aslında olduğu halde Sultan Fatih'in ilgili vakfın kıyamete kadar hiçbir şekilde ve hiçbir kimse tarafından değiştirilemeyeceğini belirtip vakfı tahrif ve tağyir edenlere Allah'ın, meleklerinin ve insanların lanetini dilemesi söz konusu vakfa verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Sultan Mehmed Han, söz konusu kayıta vakfı Şah-ı Nakşibend'in halifelerinden Ta'cuddîn Şeyh Hâce İshak er-Rûmî'nin tesis ettiğini ve babası Sultan Murad Han (aleyhi'rahme ve'l-gufrân) tarafından beratının yenilendiğini belirttikten sonra “Berât, taraf-ı padişâhânemden tecdîd olunup *üstazım yedine i'tâ kılındı* (verildi)” der. Sultan Mehmed Han'ın beratı verdiği zata “üstazım” demesi ve “üstaz” kelimesinin ehl-i tarik³¹ özellikle de Nakşîler arasında mürşid ve şeyh manasında kullanılması³² sebebiyle Sultan Fatih'in Hâce

²⁸ Hüsâmeddîn Abidzâde, *Amasya Tarihi* (Dersâdet: Hikmet Matbaa-ı İslâmiyyesi, 1330), 1/243-4.

²⁹ BOA. EV. VKF. 00019-00004-001-16; TKGM (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü)-d-02141-00001-8

³⁰ VGMA, 582-2: 10/5.

³¹ Seyyid İsmâil el-Kâdirî, *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fî evrâdi'l-Kâdiriyye*, (Kahire: Dâru'l-kütübü'l-arabiyye, 1933), 87.

³² Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2006), 1/301; Muhammed b. Münevver b. Ebî Saîd-i Mîhenî, *Esrârü't-tevhîd fî*

İshak er-Rûmî tekkesinin o zamanki şeyhi ile güçlü bir irtibatının ve intisabının olduğu anlaşılmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed Han'ın Hâce İshak er-Rûmî tekkesi ile olan irtibatını Manisa'da bulunduğu yıllarında tesis etmesi mümkündür. Bilindiği gibi Fatih, 1443-1444 ve 1446-1451 yıllarında iki dönem Manisa'da valilik yapmıştır. Söz konusu vakfın beratının tecdid edilmesi de Fatih'in Manisa'dan gelerek tahta geçtiği 855/1451 senesidir. Devrin şeyhlerinin himmetini almaya büyük önem veren Fatih Sultan Mehmed Han'ın Nakşibendî tarikatıyla Manisa'da irtibat kurmuş olması ve bu sayede Nakşibendiyye piri Hâce Ubeydullah Ahrâr'dan İstanbul'un fethi için manen yardım istemiş³³ olması mümkündür. Nitekim Evliya Çelebî, Aya Dede isminde bir Nakşî şeyhinin üç yüz müridi ile İstanbul'a gelerek fethi destek verdiğini ve Aya Kapısı tarafından hücum edip orada şehit olduklarını anlatır.³⁴

Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'un fethi sırasında kâfirlerin şiddetli saldırıları karşısında sıkıştığı bir anda Nakşibendiyye şeyhlerinden Hâce Ubeydullah Ahrâr'dan manen yardım istemiş, o da Fatih'in imdadına yetişerek İstanbul'un fethine destek vermiştir. Semerkant'ta bulunan Hâce Ubeydullah Ahrâr, bir gün öğleden sonra atının hazırlanmasını isteyip bir müddet gözükmemiştir. Ubeydullah Ahrâr daha sonra evine döndüğünde, Rum Padişahı Muhammed Han'ın kâfirlerle savaşırken kendisinden medet istediğini ve onun imdadına koşup Allah Teâlâ'nın yardımıyla kâfirlere galip gelindiğini ifade etmiştir.³⁵

Fatih Sultan Mehmed'in Nakşibendiyye tarikatıyla ilişkisi özellikle de Hâce Ubeydullah Ahrâr ile olan irtibatı, seyr ü sülûkunu tamamlamak üzere memleketine dönerek Ubeydullah Ahrâr'a intisap eden Alâeddîn Tûsî vasıtasıyla devam etmiş, Fatih de mektuplar ve ihsanlar göndererek şeyhin duasını istemeye devam etmiştir. İleride temas edeceğimiz şekilde Ubeydullah Ahrâr, tasavvuf yolunda ilerlemek için öncelikle Ehl-i sünnet itikadına bağlı kalınması gerektiğine vurgu yapan önemli bir Nakşî şeyhidir. Ubeydullah Ahrâr'ın yakınları daha sonraları İstanbul'a gelmişler ve Hoca Saâdeddîn Efendi'nin belirttiğine göre Manisa'da kalmışlardır.³⁶ Söz konusu zevatın Manisa'da kaldıkları yer, bir Nakşî tekkesi olması itibarıyla daha önce bahsettiğimiz Şeyh Ebû İshak er-Rûmî tekkesi olabilir. Fatih Sultan Mehmed'in Ubeydullah Ahrâr ile yakın ilişkisi Osmanlı'da Nakşibendiyye tasavvuf anlayışının hâkim kılınmasının yanı sıra Ehl-i sünnet itikadı konusundaki hassasiyetin güçlenmesinde önemli etkisi olmalıdır. Zira Ubeydullah Ahrâr'ın eserlerinin erken

makâmâtî Ebî Sa'îd, trc. İsmâil Abdülhâdi (Kahire: 2007), 58, 66, 78, 231; Seyyid Mustafa Vahyî Efendi, *ed-Dürretü'l-Aziziyye fî'l-fevâidi'l-kaviyye* (İstanbul: 1281), 3, 30-4.

³³ Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 259.

³⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* (Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1314), 1/99.

³⁵ Abdurrahman Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi (İstanbul: 1289), 454; Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 259.

³⁶ Hoca Sa'eddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih* (İstanbul: Matbaahâne-i Âmire, 1279), 1/410-12.

dönemlerde Türkçeye tercüme edilmesi ve pek çok nüshasının bulunması³⁷ onun Osmanlı'da büyük itibar gördüğüne delalet etmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in Nakşibendîlerle ilişkisi konusunda zikredilmesi gereken bir diğer Nakşibendiyye âlimi ise Molla Câmî'dir. Şeyhi Sa'deddîn Kâşgarî'nin vefatından sonra Ubeydullah-ı Ahrâr'a intisap eden Molla Câmî, Osmanlı'da nahiv ilmine ait klasik eserlerden olan İbnü'l-Hâcib'in *Kâfiye* isimli eserine yazdığı *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* isimli şerh ile meşhur olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in çok kıymetli hediyeler gönderip İstanbul'a davet ettiği Molla Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhire* isimli eserini Fatih'e ithaf edip görüşmek üzere yola çıksa da Fatih'in vefatı üzerine görüşme gerçekleşmemiştir.³⁸ Ehl-i sünnet mezhebi konusundaki hassasiyetine ileride temas edeceğimiz Molla Câmî ile Osmanlılar arasındaki sıkı alaka, karşılıklı gönderilen mektuplarda görüldüğü gibi Bayezid Han devrinde de devam etmiştir.³⁹

Bilindiği gibi tasavvufa ve tarikat eline olan ilgisiyle bilinen Fatih Sultan Mehmed Han, fetihten hemen sonra İstanbul'un fethinde büyük manevi yardımı olan Akşemseddin'i (öl. 863/1459) ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Sultan, Akşemseddin'den bir müddet halvette kalmayı talep etmiş, Akşemseddin ise Fatih'e "halvetin tadını aldıktan sonra saltanat ve dünya işlerinden uzaklaşacağını, bu sebeple de devletin işlerinin bozulacağını" söyleyerek onun isteğini kabul etmemiştir. Akşemseddin'in cevabından tatmin olmayan Padişah, tahsil-i tarikat ve kesb-i marifet isteğinden vazgeçmemiş, fetihten sonra gözlerden irak kalmak isteyen Akşemseddin ise İstanbul'dan ayrılarak Göynük'e geri dönmüştür.⁴⁰

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Nakşibendiyye tarikatının usulünden birisi zahiren dünya işleriyle meşgul olup halkın arasından ayrılmadan yani insanların arasında iken halvette olmak (halvet der encümen) esasıdır. Nakşibendiyye tarikatında bazı istisnalar olmakla birlikte genel manada halvet (insanlardan bir süreliğine uzaklaşmak) doğru kabul edilmeyip celvet (insanlarla bir arada bulunma) yani sohbetin çok mühim bir esas olduğu belirtilmiştir. Şah-ı Nakşibend (k.s.) Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (öl. 617/1220 ?) "halvet der encümen" esasını; "zahirde halk ile batında Hak ile olmak" şeklinde açıklamış ve "Bizim yolumuz sohbet yoludur, halvette şöhret vardır. Şöhret ise âfettir. Hayır cemiyettedir. Cemiyet ise herkesin birbirinde fâni olması şartıyla sohbettedir"⁴¹ demiştir.

Fatih Sultan Mehmed Han'ın Manisa'dan itibaren Nakşibendiyye tarikatına ilgi duymasında ve Nakşîler için tekke yaptırıp giderlerinin vakıflarından karşılanmasını istemesinde, Nakşibendiyye tarikatında inziva hayatını tercih ederek dünyadan yüz

³⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB. AK), OE. Yz. 1251; OE. Yz. 0943; OE. Yz. 1132; OE. Yz. 0335.

³⁸ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 456; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitapevi, 2006), 2/136-7.

³⁹ Feridun Bey, *Münşeât* (İstanbul: 1275), 1/361-64.

⁴⁰ Hüseyin Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, (İBB. AK. OE.Yz. 0601), 6a; Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 229.

⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/259 (265. m.); Sâfi, *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*, 28.

çevirme anlayışına yer verilmemesinin önemli etkisi olabilir. Nakşibendiyye tarikatının usul ve erkânına göre saltanat gibi dünyevî işlerle meşgul olurken seyr ü sülûku tamamlamak mümkün olduğundan bir padişahın, tahsil-i tarikat ve kesb-i marifet arzusunu Nakşibendiyye tarikatıyla yerine getirmesi mümkündür. Başka tarikatlarda yer alan dünya nimet ve makamlarını terk etme esası reddedilmemekle birlikte Nakşibendiyye tarikatında dünyalık olanları gönülden terk ederek devamlı kalben Allah'ı zikir esas olduğundan yeme ve içmede "bir hırka bir lokma" şeklinde özetlenebilecek züht hayatı geçerli olmamıştır. Fakirlik "dünya malının olmaması" değil, bir dervişin sahip olduğu mal ve mülkün gerçek sahibinin Allah olup, kendisinde emaneten bulunduğu inanarak her an her şeyde Allah'a muhtaç olduğunun şuurunda olması şeklinde anlaşılmıştır. Zenginlik ve saltanat, hafî zikre, dolayısıyla seyr ü sülûke mani görülmemiş, hatta Allah'ın verdiği nimetlere bir şükür ifadesi olarak (tahdîs-i nimet) güzel elbiseler giyilmesi ve yemekler yenilmesi makbul bulunmuş, Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr'ın zenginliğinin onun ibadetine mani olmadığına dikkat çekilmiştir. Şah-ı Nakşibend, halifelerinden Alâeddin Gücdüvânî'ye sofrayı getirip yemek yemesini söylemesine rağmen Gücdüvânî'nin edebinden dolayı çok az yiyip sofrayı kaldırması üzerine ısrarla yemesini söyleyerek "İyi çalışması için iyi yemesi gerektiğini"⁴² ifade etmiştir.

Ayrıca "Dünyada öyle kimseler vardır ki süslü ve döşenmiş yataklar üzerinde Allah Teâlâ'yı zikrederler ve cennetin yüce makamlarına girerler."⁴³ şeklindeki hadis-i şerife atıfta bulunulmuştur. Nakşibendiyye tarikatında, zahirî surette dünya ehlinden gözükmeyle birlikte kalben Allah Teâlâ'yı zikir mümkün olduğundan şeyh ve müritlerinin güzel elbiseler giymesi riya olarak değil de, Allah Teâlâ'nın ihsan buyurduğu nimetlere şükür alameti görülmüştür.⁴⁴

Nakşibendiyye'nin söz konusu bu özelliği, Bahâeddin Nakşibend'ten itibaren tarikatın Türkistan Hanları ve Babür sultanlarının yanı sıra⁴⁵ Osmanlı devlet adamları yanında da rağbet görmesinde etkili olmuştur. Nakşibendiyye tarikatının bu anlayışı, kalbini tasfiye edip zikir-i hafî ile meşgul olmak isteyen sultanların ya da dünyevî meşguliyetleri fazla olan diğer insanların işini kolaylaştırdığından Nakşibendiyye'nin toplumun her kesiminde itibar gördüğü söylenebilir.

Nakşibendiyye tarikatına itibarın artmasının bir sonucu olarak Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'un fethinden sonra Murat Paşa Camii yakınında Nakşî şeyhlerinden Hâce İshâk el-Buhârî el-Hindî için bir tekke yaptırmıştır.⁴⁶ Ayrıca Sultan

⁴² Sâfi, *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*, 51; Fasîhuddîn İbrahim Haydarî, *el-Mecdüt-tâlid fî menâkibi's-şeyh Hâlid* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1242), 25.

⁴³ Aliyyü'l-kârî, *Hısnu'l-hasîn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn* (Kuveyt: Şirketü Garrâs, 2008), 53.

⁴⁴ Haydarî, *el-Mecdüt-tâlid*, 25.

⁴⁵ Timur, *Tüzükât*, trc. Mustafa Rahmi (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339), 39, 91; Zâhirüddîn Muhammed Bâbur, *Bâburnâme (Bâbur'un Hâtıratı)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000), 27, 180, 558.

⁴⁶ Ayvansârâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 1/219.

Fatih zamanında İstanbul'un dışında da Nakşî şeyhlerinin olduğu bilinmektedir. Bursa'da ikamet eden Nakşibendi tarikatına mensup Şeyh Ahmed İlahî, adâb-ı sülûke dair üç dilde yazdığı risaleyi Fatih Sultan Mehmed'e atfetmiş ve Defterdar Derviş Efendi'nin Yoğurtlu Baba'da yaptırdığı cami ve tekkede irşadını sürdürmüştür. Ondan sonra da tekkede "İlahîzâdeler" olarak bilinen torunları tarafından tarikat faaliyetleri devam ettirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca Amasya'da Kâdı Abdurrahman Muslihî'nin kızı Selâmet Hâtun tarafından 857 (1453) senesinde tanzim edilen vakfa ait Yâ Vedûd Tekkesi'nde Nakşibendiye şeyhlerinden Sa'deddîn Kâşgarî'nin halifelerinden Sun'ullâh Buhârî ve ondan sonra oğlu Abdülvedûd Efendi'nin şeyhlik yaptığı⁴⁸ Nakşibendiye tarikatına ait bir tekke bulunmaktaydı.

2.2.2. Sultan II. Bâyezid Han Devrinde Nakşibendiye

Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın torunu Hâce Muhammed Kâsım'ın anlattıklarına göre babası Hâce Abdülhâdî, bilâd-ı Rum'a geldiğinde II. Bâyezid Han (öl.918/1512) ona babası Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın nasıl bir elbise giydiğini, simasının nasıl olduğunu ve atının renginin ne olduğunu sormuştur. II. Bâyezid Han, daha sona babası Fatih Sultan Mehmed Han'ın Şeyh Ubeydullah hazretlerinin beyaz bir atın üstünde bir ordu ile imdadına yetiştiğini ve onun yardımıyla İstanbul'un fethinin müyesser olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁴⁹

Sultan II. Bâyezid Han, Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın oğlu Hâce Abdülhâdî'ye büyük yakınlık göstermiştir. Bayezid ayrıca Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Simavlı Abdullah İlahî'den sonra İstanbul'a gelerek Nakşiliğin Osmanlı'nın merkezine yerleşmesinde büyük emeği olan Emir Ahmed el-Buhârî'ye (öl. 922/1516) büyük değer vermiştir. II. Bâyezid Han tarafından Fatih'te Emir Buhârî için yaptırılan tekke insanların büyük rağbeti sebebiyle yeterli gelmeyince Nakşîler için Ayvansaray ve Edirnekapı gibi mahallerde yenileri inşa edilmiştir.⁵⁰ Aralarında Mehmed Emin Tokadî (öl. 1158/1745) gibi devrin ileri gelen mutasavvıflarının da bulunduğu pek çok Nakşî şeyhinin vazife yaptığı⁵¹ Ayvansaray Tekkesi, Osmanlı'nın sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Osmanlı'da Nakşibendî tarikatının yayılmasında büyük emeği olan Simavlı Abdullah İlahî (öl. 897/1491), hocası Alâeddîn Tûsî'yi (öl. 887/1482) takip ederek Acem diyarına gitmiş ve Tûsî ile beraber Semerkand'da Ubeydullah Ahrâr'ın irşad halkasına katılmıştır. Ubeydullah Ahrâr'ın telkiniyle Şah-ı Nakşibend'i ziyaret ederek onun kabrinin yanında itikâfa giren Abdullah İlahî, bir müddet Şah-ı Nakşibend'in ruhaniyeti tarafından terbiye olduktan sonra şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yanına dönmüştür. Daha sonra şeyhinin işaretleri ile Bilâd-ı Rum'a (Anadolu'ya) dönen

⁴⁷ İsmâil Belîğ Bursevî, *Güldeste-i Riyâz-ı Ârifân* /Bursa: Vilayeti Matbaası, 1302), 143-4, 335, 432.

⁴⁸ Abidzâde, *Amasya Tarihi*, 1/253.

⁴⁹ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 454; Taşkoprîzâde, *eş-Şakâik*, 259.

⁵⁰ Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 1/42-44, Bandırmalızâde Ahmed Münîb Üsküdârî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307), 3, 13.

⁵¹ Tabibzâde Mehmed Şükrü, *İstanbul Hankahları Meşâyihî* (İBB. AK. Yz. K.0075), 40a.

Abdullah İlâhî, önce memleketi Simav'da, daha sonra İstanbul ve Balkan şehirlerinde Nakşibendiyye tarikatının yayılmasını sağlamıştır.⁵² Mekke başta olmak üzere pek çok beldede halifesi bulunan⁵³ Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın emriyle Abdullah İlâhî ile beraber Anadolu'ya gelen Emir Ahmed el-Buhârî vasıtasıyla Nakşibendiyye, Osmanlı'da yayılmış ve aralarında devlet adamlarının ve âlimlerin bulunduğu geniş kesimler tarafından büyük kabul görmüştür.⁵⁴

2.2.3. Yavuz Sultan Selim Han Devrinde Nakşibendiyye

Yavuz Sultan Selim, şehzadeliği döneminde Trabzon'da bulunurken Kastamonu'da irşad faaliyetlerini sürdüren Halîmî Çelebî'yi (öl. 922/1516) davet edip kendisine imam yaparak sohbetlerinden istifade etmiş ve onu şehzade Süleyman'ın terbiye ve talimi ile vazifelendirmiştir. Asıl adı Mevlâ Abdülhalîm b. Ali olan Çelebî, önce Zeyniyye tarikatının şeyhlerinden Hacı Halife'ye intisap etmiş ancak daha sonra nefisini tezkiye ve tekmil edemediğini anlayarak Acem diyarına gidip Horasan'da bulunan Nakşibendiyye şeyhi Muhammed Mahdûmî'nin irşad halkasına katılmıştır.⁵⁵ Hükümdar olduktan sonra Halîmî Çelebî'yi saraya davet ederek kendisine en yakın âlimlerden birisi yapan Yavuz Sultan Selim, onun sohbetinde bulunup kendisine büyük değer vermiştir. Sultan Selim Han'ın Mısır seferinde de bulunan Halîmî Çelebî, Mısır dönüşü Şam'da vefat edince Yavuz Sultan Selim Han cenazesinde hazır bulunmuştur.⁵⁶

Yavuz Sultan Selim ayrıca, Şam'da bulunduğu sırada Nakşibendiyye şeyhi Muhammed Bedahşî'yi (öl. 922/1517) ziyaret ederek ona büyük hürmet göstermiştir. Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Mollazâde Muhammed Abdullah'ın müridi olan Bedahşî, müşşidi Mollazâde vefat ettiği zaman onun tekkesinde halifesi olarak irşat faaliyetlerinde bulunuyordu. Bedahşî'yi Emeviye Camii'nin bitişindeki tekkesinde iki kere ziyaret eden Sultan Selim Han'a, ilk ziyaretinde onun yanında hiç konuşmayıp sükûtu tercih etmesinin sebebi sorulduğunda; "Doğru olan, söze önce büyüklerin başlamasıdır. Benim onun üzerine bir üstünlüğüm yok" diye cevap vermiştir. Muhammed Bedahşî'nin vefat edeceğini Sultan Selim Mısır'da iken rüyasında görmüştür.⁵⁷

2.2.4. Kânunî Sultan Süleyman Devrinde Nakşibendiyye

Yukarıda belirttiğimiz şekilde Kânunî Sultan Süleyman'ı yetiştiren hocalar arasında Nakşî âlim Halîmî Çelebî de bulunmaktaydı. Kânunî ecdadından tevarüs eden Nakşibendi şeyhlerine hürmet ve onları ziyaret geleneğini devam ettirmiş, Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Baba Haydar Semerkandî için Eyüp'te bir mescid

⁵² Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 228-9.

⁵³ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Nebi Mehdiyev (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 313.

⁵⁴ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 358-60.

⁵⁵ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmi'lî's-Şekâik* (İstanbul: 1268), 1/21.

⁵⁶ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 379; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şakâik* (İstanbul: 1269), 385-6.

⁵⁷ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 459; Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 357; Hânî, Abdülmecîd Muhammed, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2000), 425.

ve tekke inşa ettirerek Nakşî şeyhinin gönlüne girmek istemiştir.⁵⁸ Devrin Nakşî şeyhleri arasında temayüz eden ve Hâce Hafız el-Kehkehî et-Taşkendî olarak bilinen Şeyh Muhammed b. Kemâleddîn el-Ferkendî 980/1572 senesinde hacdan sonra İstanbul'a gelmiş ve Sultan II. Selim tarafından büyük itibar görmüştü. Ali Kuşçu dolayısıyla aralarında akrabalık bulunan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin ikramına mazhar olan Hafız Taşkendî, Ebussuûd Efendi ile Teftâzânî ve Seyid Şerif arasında meydana gelen tartışmada hangisinin haklı olduğu noktasında beş saati aşkın münazara ederek ilmi dirayetini göstermiştir. Hafız Taşkendî, tefsir, usûl-i fıkıh, fıkıh, mantık ve kalam olmak üzere beş ayrı ilimde yazdığı risaleleri vezir-i âzam Mehmed Paşa'ya arz etmiştir.⁵⁹

Kânûnî Sultan Süleyman, şeriata uymayan hareket ve düşüncede olan şeyhleri cezalandırmaktan çekinmemekle birlikte sefere çıkacağı zaman askerinin maneviyatını yükseltmek için şeyh ve dervişleri yanına almıştır.⁶⁰ O, 1521 yılında ilk seferi olan Belgrad'a giderken Nakşibendiyye şeyhi Mehmed Nûrullah Efendi'yi beraberinde götürmüştür. Kânûnî Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Bayramiyye gibi tarikatlara mensup pek çok şeyhi ziyaret etmiş, aralarında İbrahim Gülşenî (öl. 940/1533) ve Şeyh Üftâde gibi zevâtın bulunduğu çeşitli mürşitlerden zikir telkini almıştır.⁶¹

Nakşibendiyye tarikatının İstanbul'un yanı sıra Bursa gibi diğer şehirlerdeki faaliyetleri Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir.⁶²

3. Nakşibendiyye'nin Osmanlı'nın Mezhep Anlayışındaki Etkisi

Osmanlılar, Selçuklu Devleti'nde ve Türkistan'da olduğu gibi itikatta Ehl-i sünnet'i, amelde Hanefî mezhebini devletin mezhebi kabul edip tarikatlarla irtibatlı olarak İslâmî hayatı devam ettirdiklerinden,⁶³ Osmanlı'nın din ve mezhep anlayışının oluşmasında tarikatların önemli etkisi olmuştur. Bilindiği gibi Orta Asya'da Türkler, dinî/İslâmî hayatlarını, genel manada, itikatta Ehl-i sünnet/Mâtürîdî, fıkhıta Hanefî mezhebi üzerine inşa etmişlerdir. İslâmî hayatın bu şekilde inşasında Yesevî ve Nakşibendî tarikat silsilesi başta olmak üzere mürşid ve şeyhlere intisabın esas alındığı tasavvufî anlayışın büyük tesiri olmuştur.

Nakşibendiyye silsilesinin önemli halkalarından Abdülhâlik Gücdüvânî ve Şah-ı Nakşibend'in şeriatın esaslarına bağlı kalınarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashâb-ı kirâmın sünnetine tabi olmayı tarikatın en mühim esası olarak açıklamaları, Nakşibendiyye tarikatı mensuplarının Ehl-i sünnet mezhebine bağlı kalmalarında etkili olmuştur. Bu hassasiyetten dolayı Nakşibendiyye tarikatına mensup âlimlerin, Ehl-i sünnet'in esaslarının bidat görüşlere karşı müdafaa edilmesi noktasında büyük gayret gösterdikleri söylenebilir. Nakşibendiyye tarikatında baştan itibaren şeriatın

⁵⁸ Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şakâik*, 435; Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 1/285.

⁵⁹ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/215-6.

⁶⁰ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 233.

⁶¹ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf* (İstanbul: İz Yayınları, 2000), 250-252.

⁶² Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 259-262.

⁶³ Hasan Gümüsoğlu, *Osmanlı'da Mezhep*, 43.

zahirine muhalif olan batınî bilgi, keşif ve halin batıl olduğu⁶⁴ ifade edilip İslâm'ın zahiren sabit olan esaslarına bağlılık konusunda büyük hassasiyet gösterildiğinden şeriata uygun olmayan hal ve düşüncelerin tasavvuf şemsiyesi altında yaygınlık kazanmasının önüne geçilmiştir.

Osmanlı'nın Ehl-i sünnet mezhebi konusunda hassas olmasında öncelikle kendisinden daha önce bahsettiğimiz Nakşî âlimi Seyyid Şerif Cürçânî'nin etkisini zikretmenin doğru olacağını düşünüyoruz. Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkif ve Hâşiye-i Tecrîd* isimli eserleri Fatih Sultan Mehmed Han'dan itibaren medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁵ Timur'un Semerkant'taki medresesinde uzun müddet baş müderrislik yapan Cürçânî'nin Nakşibendiyye silsilesinden Alâeddîn Attar'a (öl. 802/1400) intisabı bulunmaktaydı.⁶⁶ Osmanlı'da, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid ve Şerhu'l-Makâsid*'in yanında Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkif ve Hâşiye-i Tecrîd*'i kelam ilminin ve Ehl-i sünnet mezhebinin temel kaynakları arasında yer almış ve büyük bir rağbet görmüştür.

Timur tarafından *şeyhü'l-ulemâ* olarak kabul edilip görüşlerine büyük önem verilen Cürçânî⁶⁷, Anadolu'da da iyi tanınan âlimlerden birisidir. Osmanlı'nın ilk dönem âlimlerinden Kâdızâde-i Rûmî'nin Semerkant'a giderek Seyyid Şerif Cürçânî'nin kendisinden *Şerhu'l-Mevâkif* okuması⁶⁸ ve Molla Fenârî'nin *Şerhu'l-Mevâkif*'a haşiye yazması,⁶⁹ onun Osmanlı'da ilim çevreleri tarafından iyi tanınan bir âlim olduğunu göstermektedir.

Aksaray'daki Zincirli medresesinde müderris olan Cemaleddîn Aksarâyî'den (öl. 791/1388) ders almak için yola çıkan Cürçânî, şehre geldiğinde Aksarâyî'nin vefat etmiş olduğunu öğrenince söz konusu medresede talebe olan Molla Fenârî ile beraber ilim tahsili için Mısır'a gitmiştir. Cürçânî, Osmanlı'da oldukça meşhur olan Mübarek Şah ve Ekmeleddin el-Bâbertî gibi müderrislerden ders almış, Molla Fenârî ve Şeyh Bedreddin Simâvî gibi zatlarla beraber talebelik yapmıştır. Cürçânî'nin Osmanlı'da meşhur olmasında söz konusu zatlara yakınlığının yanı sıra Semerkant'ta Timur'un medresesinde uzun müddet müderrislik yapması ve Nakşibendiyye şeyhi Alâeddîn Attar'a intisabı etkili olmuştur.

Cürçânî'nin şerh ettiği *Mevâkif*'in son kısmında itikadî mezheplere yer verilerek mesele Resûlullah'ın (s.a.v.): "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir tanesi müstesna onların hepsi cehennemdedir. Kurtulan (Fırka-i Nâciye) ise "*Benim ve ashâbımın yolu üzere olandır*"⁷⁰ hadis-i şerifi esas alınarak açıklanmıştır. Önceki

⁶⁴ Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*, 81.

⁶⁵ Kâtib Çelebi, *Mîzanü'l-hak fî ihtiyârî'l-hak*, (İstanbul: Ali Rızâ Efendi Matbaası, 1286), 8; *İlmiyye Salnâmesi*, 647.

⁶⁶ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 429; Sâfi, *Reşahât-ı Aynu'l-hayât*, 88.

⁶⁷ Timur, *Tüzükât*, 44.

⁶⁸ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 15-6.

⁶⁹ Taşköprîzâde, *eş-Şakâik*, 18-19, 24-26, 43.

⁷⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1424), "Sünnet", 1, 2; Ebû İsâ Muhammed b. Sevre

kelamcılar arasında, hadiste geçen yetmiş üç rakamını kesretten kinaye veya temel ihtilaf noktaları şeklinde anlayanlar olmakla birlikte genel manada mezhep ve fırkalar bu sayı esas alınarak açıklanmıştır.⁷¹ Mevâkîf'ta da bu yaklaşım kabul görmüş ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) haber verdiği bu fırkaların çıkmış olduğuna dikkat çekilerek bunun bir mucize olduğu ifade edilmiştir.

Mevâkîf'ta yetmiş üç fırkanın büyüklerinin Mutezile, Şia, Havâric, Mürcie, Cebriye, Neccâriyye, Müşebbihe ve Nâciye (Ehl-i sünnet ve cemâat) olmak üzere sekiz tane olduğu belirtilip onlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.⁷² Fırka-i Nâciye'nin "Ehl-i sünnet ve cemâat" mezhebi olarak açıklanması Mevâkîf'in müellifi Adudiddîn el-Îcî'den önceki âlimlerde de görülen bir durumdur. Bu şekildeki açıklamada hadis-i şerifin devamında belirtildiği şekilde, Peygamberimize "Kurtulan fırka kimdir diye?" sorulunca onun "Benim ve ashâbının sünneti üzerine olanlar" buyurması etkili olmuştur. Ehl-i sünnet'in dışındaki fırkalar da kendilerinin kurtuluşa eren fırka olduğunu iddia etseler de bazı âlimlerin de kaydettiği gibi hadiste yer alan açıklama sebebiyle sahabeyi reddeden veya onları tekfir edip kötüleyen Şia, Havâric ve Mu'tezile gibi fırkaların kurtulan fırka olması mümkün değildir.⁷³

Cürcânî ise ilgili metnin şerhinde Seyfeddîn Âmidî'den naklen⁷⁴ Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatı esnasında münafikların dışında bütün Müslümanların aynı akîde ve tek yol üzere oldukları⁷⁵ halde ondan sonra çıkan bazı ihtilafları zikreder. Cürcânî Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilafların iman ve küfre taalluk etmeyen konularda ictihad farklılığı sebebiyle ortaya çıktığını ve onların hepsinin maksadının dinin hükümlerini en doğru şekilde yerine getirmek olduğunu belirtir. Cürcânî, önceki eserlerde⁷⁶ de yer alan bu ihtilaflar arasında Kırtas hadisesini, Hz. Usame'nin emirliğinde hazırlanan ordunun sefere çıkması konusunu, imamet meselesini, Peygamber Efendimizin mirası, zekât vermeyenler hakkındaki hükmü, Cemel ve Sıffîn hadiseleri gibi hususları zikreder. O, daha sonra özellikle kader ve cebir konusundaki tartışmaların da etkisiyle oluşan ihtilaflarla fırkaların sayısının yetmiş üçe ulaştığını açıklar.⁷⁷ Eserde söz konusu fırkalar hakkında muhtasar sayılabilecek bilgiler verildikten sonra sonuncusu Fırka-i Nâciye olan Ehl-i sünnet ve cemâat'ın esasları

et-Tirmizî, "el-Câmi'u's-şahîh, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Mebânî, İkinci Basım, 1978), İmân"18.

⁷¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak* (Beyrut: Mektebetü İbn Sînâ, 1990), 26; Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. E. Ali Mehna-A. Hasan Fa'ur (Beyrut: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye 1993), 1/20; Ebû Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. H.P. Lins (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 235.

⁷² Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf* (İstanbul: 1311), 3/283-295.

⁷³ Bağdâdî, *el-Fark*, 26; Şehristânî, *el-Milel*, 1: 20; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 245.

⁷⁴ Seyfeddîn el-Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fi usûlü'd-dîn*, nşr. A. Muhammed el-Mehdi (Kahire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), 5/37 vd.

⁷⁵ Benzer ifadeler Abdülkâhir el-Bağdâdî de yer vermiştir. Bkz: *el-Fark*, 15.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400), "Fezâilü ashabi'n-Nebî", 5, "Meğâzi", 14; Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. M. Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 1/39; Bağdâdî, *el-Fark*, 15; Şehristânî, *el-Milel*, 1/64.

⁷⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, 3/281-2.

kısaca zikredilir. Eserin sonunda Resulullah'ın, ashabının ve tâbiîn'nin sünnetine uyma konusunda Allah Teâlâ'nın kendilerini muvaffak kılmaları için dua edilerek Hz. Peygamber'in, sahabenin ve tâbiîn'nin esaslarına bağlı kalınması noktasında Ehl-i sünnet mezhebinin hassasiyeti ifade edilmiştir.⁷⁸

Seyyid Şerif Cürcânî'nin mezhep konusunda Osmanlı'da oldukça etkili olan bir başka eseri de Nasîruddîn et-Tûsî'nin (öl. 672/1274) *Tecrîdü'l-Kelâm* isimli eserine Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî (öl. 749/1349) tarafından yazılan şerhe yaptığı haşiyedir. *Hâşiye-i Tegrîd* isimli söz konusu haşiye, kelimelerin yanı sıra felsefî ve tasavvufî pek çok izahı ihtiva etmesi açısından önemli bir isimli eserdir. Tûsî'nin Şîlilerin önde gelen âlimlerinden olması sebebiyle söz konusu metin, Şîa'nın itikat esaslarını, özellikle imamet meselesinde tamamen Şîa'nın iddialarını ihtiva etmekle birlikte İsfahânî ve Cürcânî'nin bu iddialara Ehl-i sünnet açısından verdiği cevaplar⁷⁹ sebebiyle ehemmiyet kazanmış ve medrese çevrelerinde rağbet görmüştür.⁸⁰

Osmanlı'da Ehl-i sünnet hassasiyeti noktasında etkili olan bir başka âlim ise kendisinden daha önce bahsettiğimiz, Nakşibendiyye'nin önemli şeyhlerinden Hâce Ubeydullah Ahrâr'dır. Ahrâr, *Risale-i Vâlidîyye* isimli eserinin başında, insanın yaratılış maksadı olan ve tasavvuf ehli tarafından son derece mühim kabul edilen marifetullahın ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v) uymak ile olacağını ifade etmiştir.⁸¹ Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât* isimli eserinin başında da "silsile-i hazret-i hâcegân dervişlerinin itikatlarının Ehl-i sünnet ve cemâat itikadı" olduğunu belirtmiş ve onların devamlı ubudiyet (ibadet) halinde olduklarını açıklamıştır.⁸² Hz. Peygamber'e (s.a.v.) zâhirde ve bâtında tâbi olmadan tasavvufta hiçbir makamın müyesser olmayacağına⁸³ dikkat çeken Ahrâr, şeriatın zahirine muhalif olunmaması gerektiğini ifade ederek tasavvufun şeriatın sınırları dâhilinde kalması durumunda geçerli olduğuna işaret etmiştir. O: "Şayet bize tasavvuf yolundaki bütün haller ve makamlar verilir de içimiz Ehl-i sünnet ve cemâat itikadıyla süslenmez ise bunun hızlandır (ilâhî yardımdan mahrumiyet ve muvaffakiyetsizlik) başka bir şey olmadığına inanırız."⁸⁴ diyerek bu hassasiyete dikkat çekmiştir.

Ubeydullah Ahrâr'a göre itikadı tashih ettikten sonra Kur'an ve Sünnet'in gereğince amel ve selef-i sâlihîne mütâbaat ile sahabeden, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden Ehl-i sünnet ve cemâat yolu üzere sebat edip ilimde rûsûh bulmuş âlimlere uymak zorunludur. Ehl-i bidat ve hevânın görüşlerini zulmet, Ehl-i sünnet'in görüşlerini ise sahih ve dürüst itikad olarak açıklayan Ubeydullah Ahrâr, şeriata muhalif olarak kendi arzusuna göre hareket eden zahirî âlimlere ve dünyevî makam sahiplerine değil de

⁷⁸ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 3/295.

⁷⁹ Şemsüddîn Muhammed el-İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi tevdîdî'l-akâid*, thk. Halid b. Hammed el- Advânî (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2012), 2/1047 vd.

⁸⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1941), 1/346-7.

⁸¹ Ubeydullah Ahrâr, *Risale-i Vâlidîyye* (İBB. AK. OE. Yz. 0943), 2a.

⁸² Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, (İBB. AK. OE. Yz. 0943), 17a.

⁸³ Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, 18a.

⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/164.

gerçek âlimlere tâbi olmayı önemli görmüştür.⁸⁵ O, bir Müslümanın itikadını sağlam hale getirmesinden sonra helal, haram, namaz, oruç gibi ibadet ve muamelâta dair dinî hükümler konusunda bir müçtehide tabi olarak amel etmesi durumunda dünya ve âhiret azabına müstahak olmaktan kurtulacağını açıklamıştır.⁸⁶

Ubeydullah-ı Ahrâr'a intisabı olan Molla Câmî ise Nakşibendiyye tarikatının hâsılı ve neticesinin akaidi tashih etmek olduğunu belirterek sahih akâidden maksadın "selef-i sâlihîn" diye tabir edilen ashâb-ı güzîn ve müçtehid imamların itikadı olduğunu açıklamıştır. O, itikadın selef-i sâlihîn'in akâidine mutabık hale getirilmesinden sonra sâlih amel işleyip dinen mahzurlu ve mekruh olan şeylerden kaçınılması ve sünnete ittiba edilmesi şartıyla tarikatın fayda sağlayacağına işaret etmiştir. Molla Câmî, Resûlullâh'tan (s.a.v) nakledilen söz, fiil, ibadet, âdet, âdâb ve yeme-içme gibi, bir beşerin zarurî olarak yaptığı bütün hususlarda sünnete ittiba edilmesinden sonra tarikatın hûlasası olan "Hak ile beraber olma" halinin gerçekleşeceğini açıklar.⁸⁷ Sünnet mevzuundaki bu hassasiyetin etkisiyle Nakşibendiyye tarikatında, sesli zikri değil, kalbî zikir tercih edilmiş, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı râşidîn devrinde olmayan ancak bir kısım tarikatlarda icra edilen raks ve sema gibi ameller men edilmiştir.⁸⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde dinî hayatın mezhepler temelinde şekillenmesinde Nakşibendiyye tarikatının önemini incelediğimiz bu çalışma sonucunda Osmanlı'nın kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin din anlayışından büyük oranda etkilendiği ve genel olarak bu anlayışı devam ettirdiği söylenebilir. Önceki Müslüman Türk devletlerinde, Sünnî/Hanefî ve sûfî meşrep bir din anlayışı hâkim olduğundan bu geleneği devam ettiren Osmanlı'nın dinî hayatında pek çok tarikat ve şeyhin derin etkileri olmakla birlikte Nakşibendiyye tarikatının özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın ilk yıllarında Nakşibendiyye tarikatı henüz teşekkül etmemiş olsa da Nakşibendiyye tarikatın kurucusu Bahaeddin Nakşibend hayatta iken halifelerinin Osmanlı'ya geldiği ve Anadolu'da ilk Nakşî tekkelerinin açıldığı görülmektedir. Şâh-ı Nakşibend'in halifelerinden Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin Saruhan Beyi İshak Çelebî'nin Manisa'da kendisine temlik ettiği emlak üzerinde 783/1381 senesinde kurduğu vakfın Nakşibendîlere ait olmasından hareketle Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'ya gelişinin oldukça erken dönemlerde olması mümkündür. Nakşî şeyhlerinin Osmanlı'ya gelişinden sonra Nakşibendiyye tarikatının padişahlar başta olmak üzere insanlar yanında büyük itibar kazandığı anlaşılmaktadır. Bu itibar çerçevesinde Nakşî şeyh ve âlimlerin mezhep, özellikle de Ehl-i sünnet konusundaki

⁸⁵ Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, 77a-b.

⁸⁶ Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, 36a.

⁸⁷ Molla Câmî, *Serrîşte-i Tarîk-ı Hâcegân*, 3a.

⁸⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/148.

açıklamalarının ve bu konudaki hassasiyetlerinin devletin ve toplumun din ve mezhep anlayışının oluşmasında kayda değer bir etkisinin olduğu söylemek gerekir.

Osmanlı'nın Ehl-i sünnet mezhebine karşı gösterdiği hassasiyet konusunda Nakşibendî âlimler arasından Seyyid Şerif Cürçânî'nin (r.ah.) ayrı bir yeri bulunmaktadır. Cürçânî'nin ilm-i kelâma dair *Şerhu'l-Mevâkıf ve Hâşiye-i Tecrîd* isimli eserlerinin Fatih Sultan Mehmed Han'dan itibaren medreselerde ders kitabı olarak okutulması bunun önemli bir göstergesidir. Fırka-i nâciye'nin "Ehl-i sünnet ve cemâat" mezhebi olarak açıklanması Mevâkıf'ın müellifi Adudiddîn el-Îcî'den önceki âlimlerde de görülen bir durum olmakla birlikte bu açıklamada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kurtulan fırkayı", "Benim ve ashâbının sünneti üzerine olanlar" şeklindeki ifadeye vurgu yapılması önemli bir noktadır. Zira Ehl-i sünnet'in dışındaki fırkalar da kendilerinin kurtuluşa eren fırka olduğunu söyleseler de hadiste yer alan açıklama istikametinde sahabeyi reddeden veya onları tekfir edip kötüleyen Şîa, Havâric ve Mu'tezile gibi fırkaların hadiste yer alan açıklama istikametinde kurtulan fırka olması mümkün gözükmemektedir.

Osmanlı'da Ehl-i sünnet hassasiyeti noktasında etkili olan bir başka âlim ise Nakşibendiyye'nin önemli şeyhlerinden Hâce Ubeydullah Ahrâr'dır. Ubeydullah Ahrâr (k.s.), marifetullahın ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v) uymak ile olacağını ifade edip "silsile-i hazret-i hâcegân dervişlerinin itikatlarının Ehl-i sünnet ve cemâat itikadı" olduğuna dikkat çekmiştir. Ubeydullah Ahrâr, Kur'an ve Sünnet'in gereğince amel ve selef-i sâlihîne mütâbaat ile sahabeden, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden Ehl-i sünnet ve cemâat yolu üzere sebat edip ilimde rüsh bulmuş âlimlere uymayı zorunlu görmüştür.

Osmanlı'da eserleri büyük rağbet gören ve Ubeydullah-ı Ahrâr'a intisabı olan Molla Câmî (r.ah.) ise Nakşibendiyye tarikatının hâsılı ve neticesinin akaidi tashih olduğunu belirterek sahih akâidden maksadın "selef-i sâlihîn" diye tabir edilen ashâb-ı güzîn ve müctehid imamların itikadı olduğunu açıklamıştır. Molla Câmî'nin itikadın selef-i sâlihîn'in akâidine mutabık hale getirilmesinden sonra sâlih amel işleyip dinen mahzurlu ve mekruh olan şeylerden kaçınılması ve sünnete ittiba edilmesi şartıyla tarikatın fayda sağlayacağına vurgu yapmasının Osmanlıların Ehl-i sünnet hassasiyetine büyük katkı sağladığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Abidzâde H. Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. 3 Cilt. Dersâadet: Hikmet Matbaa-ı İslâmiyyesi, 1330.

Aliyyü'l-kârî. *Hısnü'l-hasîn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn*. Kuveyt: Şirketü Garrâs, 2008.

Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. çev. Nebi Mehdiyev. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Âmidî, Seyfeddîn. *Ebkâru'l-efkâr fî usûlü'd-dîn*, nşr. A. Muhammed el-Mehdi. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.

Âşık Paşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

- Atâî, Nev'izâde. *Hadâiku'l-hakâik fî tekâmîli's-Şekâik*. İstanbul: 1268.
- Aynî, Mehmed Ali. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Vatan Matbaası, 1341.
- Ayvansârâyî, Hüseyin Efendi. *Hadîkatü'l-cevâmi'*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Bâbur, Zâhirüddîn Muhammed. *Bâburnâme (Bâbur'un Hâtıratı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Bağdâdî Ebû Mansûr Abdulkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut: Mektebetü İbn Sînâ, 1990.
- Bandırmalizâde, A. Münîb Üsküdârî. *Mecmûa-i Tekâyâ*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.
- BOA, Osmanlı Arşivi. EV. VKF. 00019-00004-001-16.
- BOA, Osmanlı Arşivi. EV. VKF. 00001.00014.001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Buhârî, Salâhuddîn b. Mubârek. *Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn (Makâmât-ı Muhammed Bahâüddîn Nakşibend)*. trc. Süleyman İzzî Teşrîfâtî. Dersâadet: Matbaa-i Bahriyye, 1328.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire 1333.
- Bursevî, İsmâil Belîğ Efendi. *Güldeste-i Riyâz-ı Ârifân*. Bursa: Vilayet Matbaası, 1302.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. 2 Cilt. İstanbul: 1311.
- Demirtaş, Hasan. "Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* 50 (Aralık 2018).
- Dervîşzâde, Muhammed b. Zeynelâbidîn Ali el-Karamânî. *Tuhfetül-mülûk fî irşâdi ehli's-sülûk*. trc. Muhammed Münib. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1268.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*, nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1424.
- Ebussuûd Efendi. *Fetevâ-yı Ebussuûd Efendi*. Derleyen: Sefer b. Hüseyin. İstanbul: 985, İBB AK. B.17/2.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- Evliyâ Çelebi. *Seyahatnâme*. Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1314.
- Feridun Bey. *Münşeât*. İstanbul: 1275.
- Gümüsoğlu, Hasan. *Osmanlı'da Mezhep*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020.
- Gümüsoğlu, Hasan. *Müceddid-i elf-i sâni İmam-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.

- Hânî, Abdülmecîd Muhammed. *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Hasenî, Abdülhay b. Fahrüddîn. *el-Hind fî ahdi'l-İslâmî*. Hindistan: 2001.
- Haydarî, Fasîhuddîn İbrahim. *el-Mecdüt-tâlid fî menâkibi's-şeyh Hâlid*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1242.
- Hoca Sa'deddin Efendi. *Tâcü't-Tevârih*. İstanbul: Matbaahâne-i Âmire, 1279.
- Hüseyin Enîsî. *Menâkıb-ı Akşemseddîn*. İBB. AK. OE. Yz. 0601.
- Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. nşr. M. Akkuş-A. Yılmaz. İstanbul: Kitapevi, 2006.
- İbn Battûta. *er-Rihle*. Beyrut: Dâru İhyâü'l-ulum, 2004.
- İbn Münevver Muhammed b. Ebî Saîd-i Mîhenî. *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî Ebî Sa'îd*, trc. İ's'âd Abdülhâdi. Kahire: 2007.
- İlmiyye Salnâmesi*. İstanbul: Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Matbaası, 1334.
- İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbât*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.
- İsfahânî, Şemsüddîn Muhammed. *Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi tecdîdi'l-akâid*. thk. Halid b. Hamed el- Advânî. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2012.
- Kâdirî, Seyyid İsmâil. *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fî evrâdi'l-Kâdiriyye*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-arabiyye, 1933.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1941.
- Kâtib Çelebi. *Mîzanü'l-hak fî ihtiyârî'l-hak*. İstanbul: Ali Rızâ Efendi Matbaası, 1286.
- Köprülü, Fuat. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Ötüken Neşriyat, 1981.
- Mecdî Efendi. *Tercüme-i Şakâik*. İstanbul: 1269.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicil-i Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Mehmed Şemseddîn. *Yâdigâr-ı Şemsî*. Bursa: Matbaa-i vilâyet, 1332.
- Molla Câmî, Abdurrahman. *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*. trc. Lâmiî Çelebi. İstanbul: 1289.
- Molla Câmî, Abdurrahman. *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân (Tercüme-i Serrişte-i Hazret-i Molla Câmî)*. İBB AK, OE-Yz-192.
- Molla Câmî, Abdurrahman. *ed-Dürretü'l-fâhira fî tahkiki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hükemâi'l-mütekaddimîn*. nşr. N. Heer-A. Musevî Behbehânî. Tahran 1358.
- Muhammed Pârsâ. *Risâle-i Kudsiyye*. trc. Salahî Uşşâkî. İstanbul: 1323.
- Neşrî, Mevlânâ Mehmed. *Cihânnümâ*. nşr. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Oruç b. Adil. *Tevârih-i Âl-i Osman (Oruç Bey Tarihi)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayınları, 2000.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. nşr. H.P. Lins. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Safî, Fahreddîn Ali b. Hüseyin el-Vâiz. *Reşahât-ı Aynu'l-hayât*. trc. Muhammed Murad el-Kazânî. Mekke: Dâru Sadr, 1307.
- Sarı Abdullah Efendi. *Cevheretü'l-bidâye ve dürretü'n-nihâye*. İBB. AK. OE. Yz. 0579.
- Seyyid Mustafa Vahyî Efendi. *ed-Dürretü'l-Aziziyye fi'l-fevâidi'l-kaviyye*. İstanbul: 1281.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn. *Avârifü'l-meârif*. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2006.
- Şehristânî, Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. nşr. E. Ali Mehna-A. Hasan Fa'ur. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.
- Tabibzâde, Mehmed Şükrü. *İstanbul Hankahları Meşâyihî*. İBB. AK. No: Yz. K.0075.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. nşr. A. Suphi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Timur. *Tüzükât*. trc. Mustafa Rahmi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. Sevre. "*el-Câmi'u's-şahîh*". nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Mebânî, İkinci Basım, 1978.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşibend*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- TKGM, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü. d-02141-00001-8.
- Ubeydullah Ahrâr. *Fıkarât*. İBB. AK. OE. Yz. 0943.
- Ubeydullah Ahrâr. *Risale-i Vâliyye*. İBB. AK. OE. Yz. 0943.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 582-2: 10/5.